

ÇAKIR, Ömer Faruk, “Eyyübî Yönetim Organizasyonunun Kabilesel Kökenleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V/1, Haziran 2022, s. 42-52.

Makale Türü: Tarih Araştırma

DOI No: <https://doi.org/10.48120/oad.1088175>

Geliş Tarihi / Received: 15 Mart/March 2022
Online Yayın: 26 Haziran 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 16 Haziran/June 2022
Published Online: 26 June 2022

Eyyübî Yönetim Organizasyonunun Kabilesel Kökenleri*

Ömer Faruk ÇAKIR^{1*+}

¹ Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, YOZGAT.

* omerfaruk.cakir@bozok.edu.tr

+ORCID: [0000-0003-0367-5209](https://orcid.org/0000-0003-0367-5209)

Öz– Kabile menşeli bir hanedan devleti olan Eyyübîlerin idare yapıları, kabile normlarının izleriyle kaplıdır. Zayıf liderlik, kolektif sorumluluk, nepotizm ve maddi varlıkların üyeler arasında taksimatı gibi kabile öğretileri, Eyyübî sultanlarının genel siyasetlerini biçimlendiren unsurlardır. Hanedanın devletleşme ve politik-askeri başarısında da, yine aynı kökenden gelen dinamiklerin belirleyiciliğine işaret edilir. Bu araştırmanın hipotezi ise, Eyyübîlerin yükselişinde katkısı olduğu varsayılan kabile değerlerinin, aynı zamanda, devlet organizasyonlarının çözülmesine de doğrudan tesir etmiş olmasıdır. Bolca tarihsel malumat ışığında, hükümlerinin yönetsel tutumu ile kabile tipi davranış tarzı arasındaki benzerliğe dikkat çekilmiş ve ardından, hanedanın süregelen krizlerle yıpranmasında, söz konusu tutumun yıkıcı etkisi ispatlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler– Eyyübîler, Kabile Normları, Yönetim Organizasyonu, Hanedan Rejimi, Politik Yapı.

The Tribal Origins of Ayyubid Administration Organization

Abstract– The governing structures of Ayyubids which is a tribal origin dynastic state, seamed with tribal norms. Such tribal doctrines as weak leadership, collective responsibility, nepotism and division of material assets among members are factors that shape general policy of Ayyubid sultans. Dynasty's success in state-making and political-military processes are attributed to the determinant dynamics that emerged from the same origin. As for the hypothesis of this study, tribal values which presumably contributed to the rise of the Ayyubid, at the same time, brought about direct impacts on the dissolution of the state organization. In the light of rich historical data, the similarity between administrative attitudes of the rulers and tribe-like behavioural patterns are remarked and then it is tried to prove the destructive impact of the mentioned attitudes in the collapse of the dynasty by perpetual crises.

Keywords – Ayyubids, Tribal Norms, Administration Organization, Dynasty Regime, Political Structure.

* *Memlûk Devleti'nde Merkezîyetçi Yapının Oluşumu (1250-1341)* başlıklı çalışmamızda, yüzeysel olarak değinilen “Eyyübîlerin kabile/aşiret kökenleri” mevzusu, ilave eser incelemeleriyle detaylandırıldığı bu makalede, konuya farklı bir bakış açısı kazandırmak amacıyla, yeniden ele alınmıştır.

Giriş

Anlık bakışta fark edilemeyen bir ilginçlikle, temelde, ilkel sosyal kümelenmeleri çağrıştıran kabile örgütlenmeleri, çok daha ileri ve komplike organizasyon biçimleri olarak devletlere –hatta kimi defa imparatorluklara- dönüşümü sağlayacak, değerler ve dinamikler üretir. Çokça emsalde, kendilerini buldukları dönem ölçütlerinde belirli bir erk ve yetkinlik derecesine yükselten, siyasi-askeri yapılarca izlenen kanunların düzeyi kazındığında, kabilesel kodlar belirir. Devleti inşa etme ve/veya süregelenleştirme noktasında kabiliyetli egemenlerin, –özellikle yönetsel konulardaki- karar alma tarzları ve davranış kalıplarının kökeni, ilkel bir topluluğun liderliğini üstlenmiş atalarının deneyimlerinde bulunabilir. Fakat, kabile yaşantısının ortaya çıkardığı –eşitlikçi statü, ortak sorumluluk, kolektif bilinç ve eylem gibi etmenlerden oluşan- değerler bütünü, *devletleştirme* hususundaki başarısı yanılsama da olabilir. Yahut, en azından, aynı değerlerin devlet organizasyonunu çözülmeye uğratmada da taşıdığı potansiyel, ihtiyatkâr bir yaklaşımı gerekli kılar. Kabilesel prensiplerin yönetim sistemleri üzerindeki ve yapım-yıkım yönündeki ikili etkisinden hangisinin daha başat olduğu tartışması, sınırlılıkları olan bu incelemeyi aşacak kapsamdadır. Bununla beraber, öncesinde, kabile düzeninin doğasını kavrama amaçlı bir girişim ve sonrasında, -Ortaçağ Ortadoğusu'nun kabile menşeli bir hanedan rejimi üzerinden- yapılacak bir örneklendirme, bu örgütlenme tipinin, modern öncesi devlet oluşumuna yönelik dolaysız tesirleri hakkında bir fikir sunabilir.

Tanımı gereği, -belki de *hayali*- bir ortak atadan gelme inancı, kabile insanlarını, diğerlerinden, kendileri ile aynı nesepten olmayan yabancıardan ayırıştıran en belirgin sınır gibi görünür. Bu açıdan kabile, veya benzer bir anlamsal içeriğe sahip *tribe* (aşiret),¹ müşterek bir soyu ve dolayısıyla akrabalığı vurgulayan yanıyla,² üyelerine bir kimlik kazandırır. Kuşkusuz bu, soy birliğinin, şekillenmesinde belirleyici ama tek unsur olmadığı bir kimliktir. Kabileyi meydana getiren insanların, teritoryal bir sahada ve topluluk liderinin etrafında bir arada tutulmaları, başkaca bir dizi niteliğin paylaşılmasına bağlıdır. Tariflerde öne çıkan, üyeleri arasındaki lisan birliği ve yabancılar karşısında ortak bir savunma yapma³ keyfiyeti, önemce pek de gölgelenebilecek özellikler değildir. Gerçekte, her ne kadar ayrı olarak sıralansalar da, bütüncül ve girift sayılabilecek bu hususiyetler, kabilenin bir bireyi olabilmenin dışında, bünyesinde kalabilmenin de kıstaslarını anlatır. İnsanlarını yalnızca ya da neredeyse yalnızca bir yığıntı olmaktan, ancak dikkat çekilen asal niteliklerin kususuzca içselleştirilmesi kurtarabilir. Öte taraftan, henüz kabilenin karakteristiği olabilecek, onu diğer yapılanmalardan bilhassa devlet teşekkülünden farklılaştıran, görece primitif ve aynı zamanda ayırıcı vasıflarına rastlamış değiliz. Böylesi bir arayışa, kabileye özgü yönetim örüntüsünü, liderlik algısını ve kaynak dağılımını açığa çıkaracak saptamalar yanıt verebilir.

Kabile evreninde de, bir idarecinin, sakinlerini çevresinde toplayabilecek ve yönlendirebilecek bir başkanın varlığı kendini belli eder. Hayatlarını, iktisadi uğraşlarıyla bağıntılı surette, sahiplendikleri otlak arazilerde sürdüren kalabalıkların hareketlerine, tek bir yönetici istikamet verir.⁴ Lakin hemen eklenmelidir ki, buradaki *tek* olma hâline odaklanarak, yönetme erkini kullanmadaki

bireysel ağırlığın kolektivizmi baskıladığına hükmetmek, sadece kabile gerçekliğinden uzaklaştırmaya yarar. Zira dışarıya kapanmış ve aralarında kan bağı olanların teşkil ettiği bir sosyal ortamın tabiatındaki, Gellner'in tespitlerinde açık ifadelerini bulan, politikada ve diğer alanlarda müşterek katılımı ve sorumluluğu önceleyen normlarla, yetki bölüşümü ve buna koşut olarak zayıf liderlik⁵ anlayışı doğar. Bir sapma ile karşılaşmadıkça, sözü edilen anlayış, ne tümüyle kabile başkanını yadsıyan ne de tümüyle bu homojen kütleyi edilgenleştiren bir dizgeye esas oluşturur. Bu aşamada, görülmesi uyanıklık gerektirmeyen, birbirleriyle ilintili birkaç olgu da tezahür etmektedir. Mutlak bir etkinlikten yoksun lider ile aktif üyelerin üzerinde durdukları kabile zemininde, yine doğasına uygun şekilde, katı bir hiyerarşik dizilime yer bırakılmayacaktır. Tam aksine, şayet varsa bile bu, çizgileri oldukça belirsiz bir hiyerarşi olacaktır. Açık bir statü ayrımı türetmeyen bu alana, kolektivist tavrın bir uzantısı ya da bileşeni olan *egalitarian* (eşitlikçi) zihniyet hâkimdir. Sanıyoruz ki, yönetsel tutumdaki, grubu kısıtlama pahasına biçimlenecek bireysel otorite karışılığının, üyeleri birbirlerine denk gören anlayışın neticesi veyahut bir ihtimal nedeni olduğunu, ayrıca tonlama lüzumu yoktur. Sonunda, bu sözde gelişmemiş dünyayı -ve onun bir alt birimi olarak klanı-, tasvirlerinde de mutlaka sivrilen⁶ *eşitlikçi* umdesi ile beraber, ayakta tutan sütunları belirginleşmektedir. Her biri topluluk içi sosyal akışı ve işleyişi düzenleyen söz konusu maşerî ölçütler, kaynakların, edinilen tüm maddi imkân ve getirilerin kabile içindeki taksimatını da sistemleştirir. Mensupları soydaş/akraba olan dar zümrelerin, (bir bulguya göre, *eşitlikçi* düşüncenin münhasıran, daha çocukluk çağındaki birisinin dahi kendisini hiç kimseye tâbi ve hizmetli addetmeyecek kadar yayılma gösterdiği Ortadoğu modellerinin)⁷ hiyerarşiyi ve konum farklılığını reddeden dünya görüşleri, ekonomik varlıklar üzerindeki tasarruf ve kontrol hakkını da birine veya bazılarına bırakmayı onaylamayacaktır. Yüksek olasılıkla, maddi değerlerin paylaşımında de, karmaşık olmamanın yanı sıra muhtemel gerilimleri önleyebilmede pratik, sadece ayrıcalıklı bir kesimin değil kabilenin bütünüyle sürece dâhil olduğu ve -belki değişen oranlarda fakat üyelerinin az ya da çok-fayda sağladığı bir yöntem takip ediliyordu.

Kabile yaşamının normal akışı, genel hatlarıyla bahsedilen kurallarla ilerler. Öbür taraftan, burada asıl ilgilenecek konu ise, benimsenen kuralların edindirdiği kabile alışkanlıklarının, insanlarını olağan seyirden uzaklaştırıp yeni ve değişik koşullar barındıran bir düzene taşıma ve uyumlandırma gücüdür. Hourani'nin bir çalışmasında problem, vazih bir soru ile sadeleştirilir: Devletlerin oluşumunda, devamlılıklarının korunmasında ve yıkılmalarında kabilelerin rolü nedir?⁸ Tahlili güç olan bu sorunsal, İslam tarihinden seçilen çeşitli referanslarla ve nispeten detaysız cevaplarla değerlendirilen Hourani'nin tersine, tek bir örnekle (Eyyübilerin inişli çıkışlı ve üç çeyrek yüzyıldan biraz fazla süren serüvenlerine yoğunlaşmak suretiyle) ve görece derinlemesine çözümlemeyi deneyeceğiz.

Eyyübî Yönetimi: Kabile Kökenleri ve Hanedan Rejiminin Doğası

Şecerelerinden malumat aktaran kronik yazarları, Eyyübî tarihinin gerçek manadaki başlatıcısı Salâhaddin'in uzak atalarını sadece ismen anmakla yetinebilirler. Yaşam öykülerine dair kayıtları, babası

¹ J. Lecker, "Ashîra", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. I, Leiden, 1986, s. 700; Joseph Chelhod, "Kabîla", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. IV, Leiden, 1997, s. 334.

² Marshall D. Sahlins, *Tribesmen*, Prentice-Hall, New Jersey, 1968, s. 49; Ira M. Lapidus, "Tribes and State Formation in Islamic History" in *Tribes and State Formation in the Middle East*, Berkeley: University of California Press, 1990, s. 26; Chelhod, "Kabîla", s. 334.

³ Gladys A. Reichard, *Social Life, in General Anthropology*, ed. Franz Boas (New York, D. C. Heath and Co., 1938), s. 413-4'ten naklen Daniel P. Biebuyck, "On the Concept of Tribe", *Civilisations*, vol. 16, No. 4 (1966), s. 501.

⁴ Chelhod, "Kabîla", s. 335.

⁵ Ernest Gellner, "Tribalism and the State in the Middle East", in *Tribes and State Formation in the Middle East*, Berkeley: University of California Press, 1990, s. 117-8.

⁶ Sahlins, *Tribesmen*, s. 53; Richard Tapper, "Tribe and State in Iran and Afghanistan: An Update", *Etudes Rurales*, No. 184, Juillet-December 2009, s. 37-8.

⁷ Charles Lindholm, "Kinship Structure and Political Authority: The Middle East and Central Asia", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 28, No. 2, Apr. 1986, s. 349.

⁸ Albert Hourani, "Conclusion: Tribes and States in Islamic History", in *Tribes and State Formation in the Middle East*, Berkeley: University of California Press, 1990, s. 307-9.

Necmeddin Eyyüb'den dedesi Şâdî'ye doğru gidildikçe suskunlaşır ve nihayet büyük dedeleri hakkında nakledebilecekleri bilgi yok gibidir. Geçmiş kuşaklara yönelik müphemlik, Necmeddin Eyyüb ve kardeşi Şîrkûh'tan itibaren, yerini daha kesin ve ayrıntılı anlatımlara bırakır. Nitekim -onların Dvin şehri halkından oldukları gibi tamamlayıcı bir notun yanı sıra- Eyyübilerin, asılları Ezd Araplarına kadar giden ve sonraları (VIII. yüzyıl ortalarında) Abbasilerce iskân olundukları Azerbaycan'da zamanla Kürtleşerek melez bir topluluğa evrilen Revvâdiye kabilesinden türediği,⁹ esasen mezkûr iki kardeşi konu alan pasajlardan öğrenilir. Müelliflerin soy ağacının gövdesine Revvâdiye'yi yerleştirmeleri, Eyyübilerin kabile menşeli bir topluluk oldukları noktasında şüpheye düşürmemektedir. Buna ilaveten bazen bir hanedan bünyesinde bazen de yerel bir idareci hizmetinde gelişen, üst düzey memuriyet ve rütbelere dolu kariyerlerine bakıldığında, yakın ölçüde tartışma götürmez olan, Necmeddin Eyyüb ve Şîrkûh'un kabile başkanları mertebesinde değil devlet adamları seviyesinde bulduklarıdır. Yine de, kendi hanedanlıklarını kurma aşamasında, siyasi-askeri kademelerdeki tecrübelerinin, kabile genlerindeki davranış biçimlerini unutturacak şekilde edinilmediğini gösteren güçlü ipuçları da yakalanacaktır.

Ailenin, daha "Eyyübî" adıyla tanınmadıkları mazileri ile ilgili kısıtlı bilgiler, Transkafkasya'nın doğusunda (X ila XII. yüzyıllar arası) etkin bir hanedan olan Şeddâdîlerin hizmetinde görev aldıklarını söyler.¹⁰ Şâdî'nin, iki oğlu, Necmeddin Eyyüb ve Şîrkûh beraberinde olduğu halde Bağdat'a gitmesi ve peşinden Tekrit'e yerleşmesi,¹¹ Şeddâdî buyruğundaki dönemi sonlandırır. Eyyübî tarihinin gelişeceği coğrafyayı Kafkasya'dan Mezopotamya'ya kaydıran bu göçün, ailenin az ileride geçeceği yükseliş bakımından bir dönemeç olduğu açıktır ancak arındaki itkiyi kestirmek kolay değildir. Şâdî'nin geleceği Irak topraklarında gören düşüncelerine, daha ziyade, ayrıldığı ülke koşullarının mı yoksa geldiği ülke imkânlarının mı tesir ettiğini, kesin olarak bilemiyoruz. Tereddütsüz yargıları engelleyen eksikliklere rağmen, Şâdî'nin, aynı zamanda yakın arkadaşı olan devrin (XII. asrın ilk yarısı) Irak şahnesi Bihruz'un çağrısıyla hareket ettiğine ve takiben onun tarafından Dicle kenarındaki Tekrit'e dizdâr (kale komutanı) olarak atandığına dair sunulan veriler,¹² ikinci ihtimali birincisi karşısında kuvvetlendirir.

Sezgi ve kavrama gücüyle şöhretli Necmeddin Eyyüb'un varlığı, babasının ölümüyle boş kalan dizdârlık vazifesinin kendisine bırakılmasıyla, daha duyumsanır bir konuma erişecektir. Gene aynı şahne tarafından uygun görülen görevlendirme, ailenin şehirdeki yaşamını bir süreliğine daha uzatır. Fakat biraz sonra, atabeg İmâdeddin Zengî'nin, aralarındaki gerginlik üzerine çıkan savaşta (1132) Abbasî hilafet ordusuna yenilmesi, sadece mücadelenin taraflarında değil Eyyübiler üzerinde de izler bırakacak bir vaka olur. Tekrit civarında uğradığı hezimetten hayatını kurtarabilen mağlup atabeg adına kaçış, Dicle'yi geçmekle mümkündü ve nehri aşmada gerekli yardım için Necmeddin Eyyüb hazır bekliyordu. Tekrit dizdârı tedarik ettiği levazımatla tehlikeden uzaklaşmasını sağladığı Zengî'nin dostluğunu kazanmakla kalmayacak, ayrıca onun şahsında, müteakip yıllarda ihtiyaç duyacağı yeni bir efendi de bulacaktı.

Nitekim cereyan eden talihsiz bir olay, Eyyübî ailesini Tekrit'i terk etmeye zorlayınca, Musul'a, Zengî'nin katına varmak ilk seçenek olarak öne çıktı. Bihruz'a, onları şehirden kovma kararını, meydana gelen iki hadiseden birisi aldırdı: Ya Necmeddin Eyyüb'un kasıtsızca fırlattığı bir okla şahnenin bir memlûkû'nün ölümüne yol açması ya da Şîrkûh'un haksızca bir şahsı katletmesi. Musul hâkimi, sığınma arayışıyla huzuruna gelen (1138) Eyyübilere karşı minnetini, himayeci bir yaklaşım, cömert ikramlar, ordu kademelerinde görevlendirme ve ikta' bağışlarıyla ispatladı. Kısa bir müddet sonra (1139) Zengî'nin askerlerince teslim alınan Ba'albek'in dizdârlığına getirilmesi ise, Necmeddin Eyyüb'un kişisel prestijine bir işaretti. Atabeg nezdinde gördüğü ilgiyle Eyyübî ailesi, dramatik bir sürgünle kapanan Tekrit devrinin ardından, itibarlı günlerine yeniden kavuştu. İmâdeddin Zengî'nin ölümü (1146) ve oğlu Nüreddin'in temayüz etmesi, aile açısından bir saygınlık kaybına yol açmadı hatta nispi bir değer kazanımını beraberinde getirdi. Şîrkûh, yeni efendisine olan bağlılığını belli etmede geç kalmadı ve sadakati, kumandanlığa terfi ve Hıms ile Rahbe'nin ikta' olarak tahsisıyla ödüllendirildi. Bir süreliğine Zengî hükümetinin hizmetinden çıkan Necmeddin Eyyüb'un, Nüreddin'in iktidarına katılımı ise, ikincisinin Dimaşk'ı ilhak etme sürecinde yaptığı işbirliği sayesinde gerçekleşti.¹³ Eyyübîleri tekrardan tek bir saltanatta buluşturan bu hadise için, bazen sarsıcı krizlerle yavaşlayan ilerleme periyodunun asıl başlangıç noktası, denilebilir.

Oldukça belirgin olan bir vakıa, Salahâddin'in babasının ve amcasının hanedan yönetimi içerisinde, politik ve askeri işlerde, - Revvâdiye atalarıyla bağlantı kurulması tuhaflaşacak denli- yatkinlik göstermesi ve uzmanlaşmasıdır. Açıkçası, Şeddâdî devrinden Nüreddin'in hâkimiyet senelerine uzanan zamansal seyirin, kabilesel özü muhafaza edebilecek bir çizgide ilerlediğini savlamak için, açık göstergeler şöyle dursun karineler bulmak bile zordur. Üstelik, kimi ciddi araştırmacıların, "Necmeddin Eyyüb ve Şîrkûh'un, Irak ve Suriye'ye gün boyu uzak bir kayalıktan sürülerini izleyen yarı barbar çobanlar olarak gelmediğini, beraberlerinde bütün bir politik ve davranışsal sistemin birikimlerini getirdiklerini"¹⁴ içeren tespitleri, bir bakıma, epeydir kayıp durumdaki kabile kimliğini aramanın faydasızlığını ihlas eder. Fakat diğer taraftan, ailenin, bir egemenin nüfuz alanından çıkışını, başka bir ifadeyle, bir dereceye kadar da olsa hareket serbestliğine kavuşmasını beklemek, kabile değerlerinin su yüzüne çıkması için yeterli olabilir. Kanaatimizce, Eyyübilerin, Zengî güdümünden tedricen kurtulmalarını ve böylelikle kendi siyasal tutumlarını -olabilecek en az müdahaleye maruz kalarak- sergilemelerine imkân tanıyacak olan Mısır'a yerleşimleri ile kabile normları aktifleşecektir. Kuracakları devletin başlıca kanunlarını ve işleyiş biçimini de belirleyecek bu normların, akraba ve soydaşlarını etrafında toplamayı başaran Salahâddin tarafından, henüz yeni bir hanedan oluşumunun şafağında işlevsel kılındığı gözlemlenecektir.

Dönem Şî'î âleminin kalbi mesabesindeki Fâtımî hilafetini hatta hilafetin merkezi Kahire'yi paniğe uğratan bir Haçlı saldırısı (1169), Eyyübilerin Mısır'a gönderilmesine sebep teşkil etti. Herhangi bir harici destek olmaksızın tehdidi savuşturamayacak durumdaki aciz

⁹ eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye*, (thk. Abdülkadir Ahmed Tuleymat), Dârü'l-Kütübî'l-Hadise, Kahire, 1963, s. 119; Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, c. XXI, (thk. İbrahim Zeybek), Risaletü'l-Alemiyye, Beyrut, 2013, s. 44; Cemaeddin Muhammed bin Salim İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb fi Ahbâri Beni Eyyüb*, c. I, (thk. Cemaeddin eş-Şeyyâl), Kahire, 1953, s. 3. Eyyübilerin nesebi konusunda ayrıca bkz. Murtazâ ez-Zebîdî, *Tervîhu'l-Kulûb fi Zikri Mülûki Beni Eyyüb*, (thk. Salâhaddin el-Müneccid), Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1983, s. 35-6. Revvâdiye/Revvâdiler hakkında bkz. C. E. Bosworth, "Rawvâdids", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. VIII, Leiden, 1995, s. 469-70; Cengiz Tomar, "Revvâdiler", *TDV*, c. XXXV, İstanbul, 2008, s. 37.

¹⁰ Vladimir Minorsky, *Studies in Caucasian History*, Cambridge Oriental Series No. 6, Taylor's Foreign Press, London, 1953, s. 109, 133; Andrew S. Ehrenkreutz, *Saladin*, State University of New York Press, Albany, 1972, s.

26-7. Şeddâdî hanedanı ile ilgili olarak bkz. E. Denison Ross, "Şeddâd", *IA*, c. XI, Eskişehir, 2001, s. 381; Robert Bedrosian, "Shaddadids", *Dictionary of the Middle Ages*, vol. XI, 1988, s. 217; C. E. Bosworth, "Shaddadids", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. IX, Leiden, 1997, s. 169-70.

¹¹ Ebu'l-Abbas İbn Hallikân, *Ve'feyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâü'z-Zamân*, c. VII, (thk. İhsan Abbas), Dârü Sadır, Beyrut, 1972, s. 140.

¹² Minorsky, *Caucasian History*, s. 130.

¹³ Necmeddin Eyyüb ve kardeşinin, yaşamlarının, Tekrit yıllarından Nüreddin'in hükümrânlığındaki vaziyetlerine kadar olan kesiti için bkz. İbnü'l-Esîr, *Târîhu'l-Bâhir*, s. 119-20; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, c. XXI, s. 44-5; İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb*, c. I, s. 7-10. Sürecin ayrıntılı bir anlatımı için ayrıca bkz. Minorsky, *Caucasian History*, s. 130-1; Ehrenkreutz, *Saladin*, s. 27-30.

¹⁴ Minorsky, *Caucasian History*, s. 136. Minorsky'nin ilgili saptamasını, Ehrenkreutz da eserine aktarır bkz. *Saladin*, s. 27.

Fâtımî halifesi Âdid, -birçok kez savaşım hâlinde oldukları bir mezhebin (Sünnîlik) taraftarı olan- Nüreddin Zengî'den yardım dileyinca, sonuncusu, Şîrküh'un komutasında ve içerinde Salahâddîn'in de yer aldığı bir birliği Mısır'a yolladı. Zengî kuvvetlerinin ülkeye yaklaştıkları haberi yayılınca, Haçlılar çekilmeye başladı ve akabinde Şîrküh, kurtarıcı olarak geldiği Kahire'de Şîi halifenin yoğun teveccüh gösterileriyle karşılandı. Öyle ki, Zengî kumandanı, biraz sonra kendini, yeğeni Salahâddîn ve beraberindeki bir grubun -Âdid'in de onayıyla- katlettiği, Haçlı yanlısı tutumuyla bilinen Fâtımî veziri Şâver'in koltuğunda buldu. Şîrküh'un, vezaret makamındaki kariyerini takriben iki ay ile sınırlandıran ölümü üzerine, amcasının ardılı olarak Salahâddîn, Fâtımîlerin yeni veziri oldu.¹⁵

Lehinde geliyor gibi yansıyan olayların akışı, aslında, Salahâddîn'i, pek az tarihsel figürün deneyimlediği bir kimlik ve misyon karmaşasının derinliğine çekti. Mısır'a Zengî savaşçısı sıfatıyla gelmesine karşın, birkaç ay zarfında, Şîi bir idarede -halifenin ardından- *ikinci adam* mevkiine ulaşmıştı. Konumunu daha az bulanıklaştırmayan bir diğer keyfiyet ise, kendisini, gelecekteki otonom bir hanedan yönetiminin kurucu sultanlığına hazırlayan eğilimiydi. Neyse ki, akılcı ve temkinli tavırları, birbirleriyle çatışan bu kimliklerin yol açtığı bunalımdan, kademeli ve kısmen sorunsuz bir şekilde sıyrılmasını mümkün kıldı. Evvela, bir Sünnî olarak üstlendiği Fâtımî vezirliği, bizzat kendi girişimleri neticesinde vuku bulan, Şîi hilafetinin çöküşüyle geçerliliğini yitirdi. Salahâddîn, Mısır'da Şîi faaliyetlerinin durdurulması yönündeki talimatı, arada azımsanmayacak bir mesafe olsa da her fırsatta efendisi olduğunu hatırlatan Nüreddin'den almıştı. Zengî atabegi, Kahire'deki vekilini, ülkede Sünnî doktrinini hâkimiyetini sembolleştirecek ve icrası fazlaca ertelenmemesi gereken ritüel, hutbede Âdid'in yerine Sünnîlerin ruhani otoritesini, Bağdat Abbâsî halifesini ismen zikretme hususunda baskıladı. Başlangıçta Salahâddîn, efendisini hiddetlendirme pahasına sözü edilen emrin tatbikinde aceleci olmadı. Olası bir Şîi fanatizminin hortlaması ve mensuplarının tepkilerini üzerine çekme kaygısı, Sünnileştirme uygulamalarına yönelik çekimserliğini haklı gösteriyordu. Yine de, eninde sonunda, uzunca süre direnmeyeceği Nüreddin'in tazyiklerine boyun eğdi ve bu esnada, süreci engellemesine imkân vermeyecek bir hastalık hâlindeki Âdid'in hutbede okunan adını, zamanın Bağdat halifesi Müstezî ile değiştirdi. Mısır'da üstünlüğün Sünnîlere geçtiğini duyuran hutbe değişikliği ve hemen hemen senkronik olarak gerçekleşen Âdid'in vefatı (1171), Fâtımî tarihini sonlandırdı.¹⁶ Tabiatıyla, Salahâddîn'in, yükümlülüklerini yerine getirmekle sorumlu olduğu vezirlik makamı da, artık hükümünü kaybetmişti. Bunun dışında, Salahâddîn'in, efendisinin buyruğunu hayata geçirmedeki tereddüdü ve yavaşlığıyla, Nüreddin'in nâibi olma statüsünü aşındırması, sürecin çok daha çarpıcı bir boyutudur. Yapılması istenileni mevcut koşullara olan elverişsizliğinden dolayı ötelemesi, Nüreddin'e karşı açık bir riayetsizlik şeklinde

yorumlanamasa bile, talimatlarını sorgulanamaz olarak değerlendirmedeği izlenimini uyandırır. Atabeg gözünde kötü bir intaba bırakan aynı yaklaşım tarzı, Haçlılara karşı düzenlenmesi tasarlanan ortak bir sefere iştirak konusunda yinelenince, ikili arasındaki soğukluk ciddi bir krize dönüştü.

Zengî hükümdarı, hedefi Kerak olarak kararlaştırılan bir saldırı için, bölgedeki askerlerin devşirilip asıl ordu ile birleştirmek üzere harekete geçmesini haberi Mısır'a yolladı. Önce, derhal hazırlıklara başlayan ve bu doğrultuda efendisine bir rapor da ileten Salahâddîn, savaşa katılım fikrinden vazgeçirecek iki ihtimali; Nüreddin ile buluşmanın doğurabileceği sakıncaları ve ülkeden ayrılmasıyla patlak verebilecek isyanları hesaba katınca, özrünü arz edip mevzubahis vazifeden kaçındı. Ne var ki çeşitli korku ve endişelerle, askeri ödevini yapmaktan geri durması, kendisini sürmek maksadıyla Mısır'a gelmeyi planlayacak kadar öfkelenmediği Nüreddin'in düşmanlığını kazanmak gibi büsbütün aksi bir netice peydâ etti. Toplanma gayesi, bu meseleye çözüm üretmek olan bir mecliste, Salahâddîn, içlerinde -henüz Fâtımî veziri iken Kahire'ye gelen- babası Necmeddin Eyyüb, dayısı Şehabeddin Harimî ve yeğeni Takiyüddin Ömer'in de yer aldığı akrabaları ile emirlerinin önerilerine başvurdu. Serdedilen ihtilafı tavsiyeler arasında, özellikle adı geçen yeğene ait "onunla (Zengî) mücadeleyle girişilebileceğine" ilişkin çatışmacı görüşü sindiren, Necmeddin Eyyüb'un itaatkâr olma telkinleriyle yüklü uzlaşmacı fikri kabullenildi. Eyyübî çağı gözlemcilerinin yazdıklarından çıkan sonuç, Salahâddîn, babasının verdiği salık uyarınca Nüreddin'e ikna edici bir tabiiyet bildirisi sunmasaydı, olasıdır ki, efendi ile nâibini neredeyse bir savaşın eşiğine getirecek olan tansiyon hiç düşmeyecekti.¹⁷

Karşılaşılan kritik bir sorunu aşmada izlenen metodu, giderek -daha ziyade siyasi ve askeri varlık bağlamında- sülale hüviyetine bürünen Eyyübî ailesi tarafından, bazı kabile ilkelerinin canlandırılması olarak yorumluyoruz. Yukarıda bahsedilen toplantı, birtakım veçheleriyle, böyle bir değerlendirmeyi makul kılabacak tarihsel malzemeyi sağlar. Toplantıya dâhil olanların listesine bakıldığında, babası, dayısı ve yeğeni gibi, Salahâddîn'e kan bağı cihetinden en yakın kimselerin hazır buldukları ve benimsenen karar üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, bu kimselerin pasif katılımcılar olmadıkları fark edilir. Bu çerçevede, isimlerini bilemediğimiz ama akraba vurgusu dışında belirtilmelerinden ötürü Eyyübî nesebinden gelmediklerini varsaydığımız emirlerin de mecliste yer aldıkları malumati, kayda değer bir ayrıntıdır. Çünkü, toplantının, aile içinde gerçekleşmediği dolayısıyla tezat düşüncelerle ortaya çıkan akrabaların, emirleri de geri plana itmek üzere sivrildikleri noktasını netleştirir. Sıradan bir akraba olarak anılmasına izin tanımayacak mikyasta politik birikime ve donanımına sahip Necmeddin Eyyüb'un görüşünü beyan etmesi ve hatta dayatması, Eyyübî tesanüdünün mahiyetini yeterince aydınlatamayacak kadar olağandır. Lakin yaş ve liyakat yönünden aşağı olan Takiyüddin Ömer'in, -kesin surette reddedilse dahi- fikrini

¹⁵ Haçlıların Mısır'a yönelik taarruz ve kuşatmalarından Salahâddîn'in vezirliğe tayinine kadar ki hadiseler için bkz. Nâsîrüddin Muhammed İbnü'l-Furât, *Târih-u İbnü'l-Furât*, c. IV/I, (nşr. Hasan Muhammed eş-Şemâ'a), Matba'at-ü Haddad, Basra, 1967, s. 19-67; Sarimüddin İbrahim İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn fi Siyeri'l-Mülük ve's-Selâtin*, c. I-II, (thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali), Alemü'l-Küttüb, Beyrut, 1985, (c. I) s. 268-9, (c. II) s. 13; Ahmed bin Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ*, c. III, (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Darü'l-Küttübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 495-6; Celaleddin Abdurrahman es-Süyüfî, *Târihu'l-Hulefâ*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Matba'atü's-Saâde, Kahire, 1952, s. 444; aynı yazarın, *Hüsnü'l-Muhâdara fi Târihi'l-Mısır ve'l-Kâhire*, c. II, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Dâru lhyâi'l-Küttübî'l-Arabiyye, Kahire, 1968, s. 4-5. Şâver'in ortadan kaldırılması ile ilgili olarak ayrıca bkz. İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb*, c. I, s. 162-3; İbn Hallikân, *Veşâyâtü'l-A'yân*, c. II, s. 440-1, 447-8; Zeynüddin Ömer İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer (Târihu İbnü'l-Verdî)*, c. II, (thk. Ahmed Rifât Bedrâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1970, s. 116.

¹⁶ Hutbede Abbâsî halifesinin ismini zikretme uygulamasına geçiş hakkında bkz. Kemaleddin Ebu'l-Kasım İbnü'l-Âdim, *Zübdetü'l-Haleb min Târihi*

Haleb, (thk. Halil Mansûr), Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, s. 354; İbnü'l-Furât, *Târih-u İbnü'l-Furât*, c. IV/I, s. 89, 161-3; Süyüfî, *Târihu'l-Hulefâ*, s. 445-7. Son Fâtımî halifesi Âdid'in ölümü ile ilgili olarak bkz. İbn Hallikân, *Veşâyâtü'l-A'yân*, c. III, s. 111-2; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, c. I, s. 269; Süyüfî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, c. I, s. 609.

¹⁷ İbnü'l-Esir, *Târihu'l-Bâhir*, s. 158-9; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, c. XXI, s. 172-3; İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb*, c. I, s. 221-3. Bazı araştırmacıların, Nüreddin ile Salahâddîn arasındaki gerilimli münasebete yönelik kıymetlendirmeleri için bkz. R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193-1260*, State University of New York Press, Albany, 1977, s. 42; aynı yazarın, "Eyyübî Konfederasyonunun Kökenleri", *Salahaddin'in Mirası*, (çev. Yerdar Şengül - Bilal Öztunç), Avesta Yayınları, İstanbul, 2011, s. 109; Claude Cahen, "Ayyubids", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. I, Leiden, 1986, s. 797; C. H. Becker, "Eyyübîler", *İA*, c. IV, Eskişehir, 2001, s. 425; Musaed Jaber Alenezi, *Political and Economic Relations between the Ayyubids and the Bahri Mamluks and the Ashraf of Hijaz, 567-784 A.H./1171-1382 A.D.*, Unpublished Phd Thesis, University of Leicester, 2017, s. 53-4.

ileri sürebilmesi, soydaşlar arasında müşterek akli merkeze alan bir zihniyet oluşumunun bariz bir ifadesidir. Daha bağımsız bir hükümdar gibi hareket edemediği yıllardan itibaren, kabile solidarizmini andıracak bir yönetim mantığını önemseyen Salahâddin'in, sülale mensuplarına salâhiyet ve sorumluluk verme temayülleri, devletleşme safhasına geçişle birlikte olgunlaşacak Eyyübî yasaşının da habercisiydi.

Bundan sonra aile adına daimi bir tehdit olan Nüreddin Zengî, Eyyübîlerin bir araya getirilmesini zorunlu kılan tehlikelerden sadece biriydi. Bu yüzdendir ki, hiç olmayacak kadar isabetli bir vakitte gelen ölümü (1174), Salahâddin'in zihnini meşgul eden sorunların tümüyle ortadan kalktığı anlamına gelmeyecekti. Ortaçağ'da Mısır toprakları, mezhepsel gerginlikler, toplumsal kargaşalık ve ayaklanmalar açısından fazlasıyla bereketliydi. Coğrafyanın dezavantajları, münhasıran, egemenliğinde -sivil direnişle karşılaşılabilecek- bir dinî doktrini yaygınlaştıran bir saltanat namına, kayıtsız kalmamayacak sakıncalara dönüşebilirdi. Şii hukukçuları azletmek üzere Şafîî olanları atamak¹⁸ ve eski rejimin kalıntısı olan kuvvetlerin yerine kendine bağlı bir ordu vücuda getirmek,¹⁹ Salahâddin tarafından Mısır'ı yönetmenin risklerine karşı alınan, yargısal ve askeri alandaki birtakım tedbirlerdi. Öte taraftan, hiç kuşkusuz sözü edilen düzenlemelerle, kuruluş aşamasındaki bir devletin yalnızca bazı birimleri yenilenmiş bulunuyordu. Salahâddin'in önünde, istihdamı taze bir bürokrasi kadrosunu gerektiren bir dizi yüksek memuriyet duruyordu. Eyyübîlerin ilk sultanı, ihtiyaç duyduğu insan kaynağını, akraba ve soydaşlarında buldu. Fâtımî vezirliğini üstlendiği yıllarda, memleketin hazine ve dolayısıyla mali işlerinin birisine tevdi edilmesi gerektiğinde, bu kimse, Kahire'ye biraz evvel gelmiş olmasına rağmen babası Necmeddin Eyyüb oluyordu.²⁰ Veyahut sonraları, özerk ve bölgesel genişlemeye girişebilecek ölçüde kudretli bir hükümler iken, bir ilhak hareketi gereği Mısır'dan ayrıldığında, gerisinde vekili olarak kardeşi Âdil'i ya da bir başka akrabasını bırakıyordu.²¹

Bahis konusu tayinlerin görünür kıldığı nepotizm anlayışı, yayılcı ilerleyişin akabinde hudutlara katılan eyaletlerin yöneticilerini belirlemeye yönelik yapılan tercihlerle perçinlendi. Nüreddin'in vefatıyla hissedilen, Mısır'ın doğal uzantı sahası olan Suriye'deki iktidar boşluğu, Salahâddin'e, bölgenin merkezi noktalarını kontrol altına almanın yolunu açmıştı. Müzminleşen seferler Kudüs krallığının denetimindeki toprakları da hedef edinmiş ve Eyyübî fetihlerine uğramayan bazı yerler dışında, Haçlı idaresindeki pek çok mevki İslamlar lehine el değiştirmişti.²² Erken dönemin haritasını da çıkaran askeri başarılarla, çoğu hanedan mensubunu teşmil eden bir yetki paylaşımına gereksinim doğdu. Mısır, Suriye ve hâkimiyet çemberine alınan diğer ülkeler, Eyyübîlerce elde edilen fiziki kazanımlardı ve Salahâddin bu mühim kazancı, -tıpkı etrafını çevreleyen üyelere günün ganimetini dağıtan bir kabile lideri gibi- yakın ve uzak akrabaları arasında taksim etmişti. Dimaşk'taki ölümü (1193), hangi Eyyübî soylusunun hangi eyaleti sahipleneceğini ihtiva eden toprak bölüşümünü de kesimleştirdi. Dağılıma göre, Dimaşk'ın idaresi en büyük oğlu Efdal'da kaldı; öteki evlatlarından Azîz Mısır'a ve Zâhir Halep'e egemen olurken, yeğenlerinin hükmettiği yerlere oranla tali kıymetteki, Cezire ve Ürdün'ün belirli kısımları Âdil'in

hissesine düştü. Hıms, Hama, Rahbe ve Ba'albek ise, Salahâddin'in kuzeninin ve yeğenlerinin çocuklarına bırakıldı.²³ Böylelikle her birini -konjonktürel şartlara göre- otonom ya da yarı otonom emîrlik (beylik) düzeyine getiren taksimatla, Eyyübî hanedanında, konfederatif bir devlet mekanizması çalışmaya başladı.

Eğer hanedanın Revvâdiye menşei bilinmeseydi, buradaki, gerçekte oldukça çapaşık olan vitreyi izah etmek çok daha uğraştırıcı bir çözümlenmeyi gerektirebilirdi. Salahâddin'in, sultanlık kariyerinin hemen hemen tamamını hasrederek tesis ettiği bölgesel bütünlüğü ve siyasal birliği, toprak ve yetki bahşederek parçalaması şaşırtıcı dahası paradoksal gözükebilir. Hâlbuki yönetsel otoritenin soydaşlar arasında dağılmasını tek bir bireyde toplanmasına yeğleyen geleneğin taşıyıcısı olan bir ailede büyümesi hatırlandığında, değinilen tavır, ne Salahâddin ne de Eyyübîler için aykırıydı. Ataları uzun bir zaman - en iyimser tahminle Tekrît'teki veladetinden (1138)²⁴ onlarca yıl-öncesinde kabilesel yaşantıdan kopmuş olsa da, anlaşılan o ki, kalıtımsal kabile değerleri hâlen hafızalardaydı ve hâlihazırda Salahâddin'e rehberlik ediyordu. Başka bir perspektiften, kabile kültürüne, tüm Eyyübî siyasasını açıklayabilecek yegâne anahtar etmen olarak yoğunlaşmak, kolaylıkla çürütülebilecek bir yaklaşıma sürükleyebilir. Salahâddin'in politik karakterini, ailenin Irak ve Suriye'ye taşınma değin edindikleri deneyimlerin yanı sıra Zengî ve diğer etkileşim içerisinde olunan hanedanlardan öğrenilenlerin de biçimlendirdiğini savunan görüş,²⁵ bu bağlamda, tarihsel gerçeklikle pek çelişmemektedir. Buna ilaveten, müteakip zamanlarda kazanılan pratikleri önemsizleştirmemekle birlikte, kabile benliğinin daha köklü olmasına istinaden daha baskın olabileceği şeklindeki bir varsayım da, sanıyoruz ki hayal mahsulü bir hipoteze indirgenemeyecektir.

Öte taraftan, devletleşme sürecinde bir kılavuz olarak kullanılan kabile normlarını olumlama hususuna kuşkuyla bakmayı ve hatta böylesi bir yönelimin yanlıya düşüreceğini vurgulamak, bu incelemeyi özgünleştirebilecek esas noktadır. Eyyübî hanedanını, hızla etkin bir politik-askeri organizasyona ve ardından çağının bölgesel bir gücüne dönüştüren normların, gene süratle, toparlanamaz bir çöküntüye de uğrattığını düşünmekteyiz. Kanaatimizce, buradaki garabetin kaynağı, Salahâddin'in ve saltanatının kendine mahsus niteliklerinde aranmalıdır. Onun -zayıf bir liderliği temsil eden kabile başkanı tipiyle kesinlikle örtüşmeyen- muktedir ve birleştirici bir sultan oluşu, ardıllarında rastlanamayan ayırıcı bir özelliğidir. Hanedanı nazarındaki emsalsiz yerini ve itaatinden çıkmaya yanaşılmayan bir otokrat olma vasfını, şüphesiz, soydaşlarını kendi şahsında yükseltme başarısına borçluymuştu. Hiçbir halefinin, parçalı idare sisteminin yaşattığı iç çekişmelerden kurtulup da ulaşamadığı bu konum, Salahâddin monarşisini, Eyyübîler nezdinde tipik değil ütöpik bir rejim yapıyordu. Bu bakımdan, Holt'un, "(Eyyübîlerde) tek bir kişinin hüküm sürmesinin sapma"²⁶ olduğuna dair iddiaları, en azından temelsiz olmakla eleştirilemez. Denilebilir ki, "Eyyübî" olmanın derecesi yönetsel çok başlılıkla özdeşleşmeye göre belirlenseydi, Salahâddin herhangi bir ardılından daha fazla "Eyyübî" sayılamazdı. Kabile paylaşımcılığını akla getiren bir usulle, bir sonraki Eyyübî nesli için uyguladığı eyalet/vilayet parselasyonu, hanedanının, kendisi ayarında ikinci bir sultan yetiştirememesi

¹⁸ İbnü'l-Furât, *Târîh-u İbnü'l-Furât*, c. IV/I, s. 125; Süyûtî, *Hüsni'l-Muhâdara*, c. II, s. 5.

¹⁹ Hamilton A. R. Gibb, "The Rise of Saladin, 1169-1189", *A History of the Crusades*, vol. I, The University of Wisconsin Press, 1969, s. 565.

²⁰ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb*, c. I, s. 185-6.

²¹ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb*, c. II, s. 152-3.

²² Bedrettin Basuğuy, *Eyyübîler: el-Melikü's-Sâlih Dönemi*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2017, s. 28-9.

²³ Mevzubahis eyalet/vilayet taksimatına dair malumat nakleden bazı birincil kaynaklar için bkz. Abdurrahman bin İsmail Ebu Şâme, *Kitab-ı Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn: en-Nürîyye ve's-Salâhiyye*, c. IV, (nşr. İbrahim Şemseddin), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 237-40; İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb*, c. III, s. 3-4; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. III, s. 419;

İsmail bin Ali Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbarü'l-Beşer*, c. II, (nşr. Mahmud Düyyub), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 174; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, c. II, s. 19. Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Hamilton A. R. Gibb, "The Aiyübids", *A History of the Crusades*, vol. II, The University of Wisconsin Press, 1969, s. 693; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, s. 75, 80-3; Cahen, "Ayyübids", s. 798-9. Salahâddin'in vefatı ile ilgili olarak ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, c. XXII, s. 14; Zebidî, *Tervihu'l-Kulûb*, s. 68.

²⁴ Zebidî, *Tervihu'l-Kulûb*, s. 68.

²⁵ Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, s. 69; aynı yazarın, "Eyyübî Konfederasyonunun Kökenleri", s. 145.

²⁶ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 62-3.

haricinde, sonu gelmez emirlik savaşlarıyla yıpranmasında doğrudan rol oynadı. Oğulları arasında, ölümünü izleyen birkaç yıl boyunca devam eden iktidar kavgaları, yeni düzenin mahzurlarını kavramak yönünden fazlaca bekleme lüzumu da bırakmayacaktı.

İkinci kuşak Eyyübîlerin tarihi, kardeşler arası çatışmalarla doludur. Dımaşk hâkimi Efdal, politik konulardaki istidatsızlığını belli eden çoğu tercih ve davranışlarıyla, devrin siyasal özneleri arasında en zayıf mizaçlı olanıydı. Hükûmet işlerine ilgisizliği ve sefahate olan düşkünlüğü, katındaki kıdemli devlet adamlarını taraf değiştirmeye sevk etmiş²⁷ ve kardeşi Azîz'i de ülkesini ele geçirmeye kamçılımıştı. Nitekim sonuncusu, çokça ötelemeyip Dımaşk'ı muhasara etme teşebbüsünde bulduysa da, şimdilik uzlaştırıcı rolünü üstlenen amcası Âdil ile diğer kardeşi Zâhir'in aracısı oldukları barışla, kuşatması sonuçsuz kalmıştı.²⁸ Efdal'in geleceğe dair ihtiyatsızlığı, mezkûr ara bulucuların gayretlerini sadece geçici bir konsensüs sağlamaya yetmekle kısıtladı. Zira Mısır'ın efendisi Azîz, bir müddet sonra yeniden ve bu kez yeğeni Efdal'in karşısında yer alan amcası Âdil ile beraber, Dımaşk önlerinde görünecekti. Hâkiminin müdafaa hususundaki yeteneksizliğine ablukayı dağıtacak dışarıdan bir müdahalenin veya desteğin olmayışı da eklenince, şehrin kuşatanlarca teslim alınması kaçınılmaz hale geldi. Ancak üç sene kontrolünde tutabildiği bölgeyi tahliyeye zorlanan Efdal, Sarhad kalesine çekildi. Azîz'in uzunca süre kalmadığı şehrin yönetimini, -darbedilen para yüzünde ve hutbede isminin geçmesi gibi metbûluğunu yansıtacak teamüllerin yerine getirilmesi koşullu- amcasının uhdesine bırakması ise,²⁹ Dımaşk'ın yeni statüsünü belirledi. Salahâddin sonrası dönemin bu ilk hanedan içi mücadelelerinde, belki rakipsizliğini değil ama üstünlüğünü kanıtlayan Azîz'in zaferi, Kahire'nin öteki eyaletler karşısındaki özel mevkiisini de parlatmıştı.

Emirliklerden birisi lehine artan nüfuzla kurulabilecek dengeyi, apansızın meydana gelen bir olayın altüst edebilmesi, Eyyübî dâhili siyasetinin kırılma noktasına başladığının bariz bir deliliydi. Azîz, 1198'de, kendi zamanı için bile gençlik denilebilecek çağlarında (öldüğünde yirmi yedi yaşındaydı)³⁰ vefat edince, gerisinde bir ülkenin yanı sıra ülke idaresinin kime devredileceği hakkında ciddi bir belirsizlik bıraktı. Ümera tarafından yerine geçmesi üzerine ittifak edilen küçük yaştaki oğlu Nâsireddin'in saltanatı,³¹ yalnızca sembolik bir değer taşıyordu. Mısır'daki bu ani gelişmelerle, devlet umurunda, akrabalar arasından çocuk sultana vekâlet edecek birisine duyulan ihtiyaç, Efdal'e, Sarhad'da iken kenarında kaldığı hanedan gündeminin tekrardan merkezine yerleşme şansını sundu. Ne var ki Kahire'deki atabegliği de, Âdil'e kapırdığı eski topraklarını derhâl geri alma hırsı yüzünden, hüsrarla bitmişti. Kardeşi Zâhir'in teşvikiyle ve onunla müştereken giriştiği Dımaşk muhasarası (1199), mevsimsel şartların ağırlığı, erzak kıtlığı ve en mühimi müttefik kardeşiyle ihtilafa düşmesi gibi olumsuzluklar üzerine maksadına ulaşamadı.³² Efdal hesabına, akim kalan bu kuşatmayla uğranılan zarar, başarısız bir seferle yurda dönmüş olmanın da ötesindeydi. Çetin bir savunmanın ardından karşı hücumla geçen Âdil'in Mısır'daki iktidarı gasbetmesiyle,³³ yetinebileceği atabeglik görevinden de artık mahrumdu. Yorucu ve bunaltıcı bir savaşlar silsilesi sonunda diğer emirliklere sultanlığını kabul ettiren Âdil'e gelince, egemenliğinde, Eyyübî hükûmeti kısmi bir istikrar yakaladı.

Çatışmaların sakinleşmesiyle ortaya çıkan haritanın, hanedan kurucusunun miras bıraktığı taksimatla pek az bir benzerliği bulunabilirdi. On yılı bile doldurmayan bir süreç içerisinde,

eyaletlerin yöneticileri ve hudutları bakımından geçirdiği radikal değişim, Salahâddin'in öngördüğü bölüşümü feshetmişti. Sürecin anlattığı bir diğer vakıa, yukarıda da değinilen bir mevzu olarak, her biri idari güce ortak edilen emirlerin sayısal artışıyla, Eyyübîleri – özellikle hanedanı topyekûn ilgilendiren meselelerde- seferber edebilecek tek ve erk sahibi bir sultana rastlama ihtimalinin düşmesiydi. Daha sarîh bir tabirle, zayıf liderlik olgusunun palazlanmasıydı. Her ne kadar bu durum, nispeten toparlayıcı ve yetkin bir sultan olan Âdil'in önderliğiyle perdelenecekse de, oğulları zamanında şiddetini artırarak nüksedecekti. Kabilesel öğretilerle devlet organizasyonuna işlerlik kazandırma denemesi, Salahâddin devrinin debdebeli günlerindeki Eyyübî birliğini ve ahengini, önlenemez bir çözülmeye itiyordu. Bunun yanında hayret edilecek olan, hanedan bütünlüğü üzerindeki yıkıcı tesirlerini bizzat deneyimleyen Âdil'in aynı öğretilere sadık kalarak, sözü edilen denemeyi Eyyübî devlet geleneğinin mutad bir uygulamasına dönüştürmesiydi.

XII. asrın bitiminde muktedir bir hükûmrânın kontrolüne geçen ülke toprakları, hanedanı bir kez daha kaotik bir düzene çekecek, yeni bir paylaşımına konu oldu. Yeğenleriyle mukayese edilemez bir politik zekâyâ ve tecrübeye sahip olan Âdil, salâhiyet dağıtma mevzusunda, saltanatına azımsanamaz hizmetler sunduğu ağabeyi Salahâddin'in izini sürdü. Hükûmü doğrultusunda, büyük oğlu Kâmil'e, merkezi eyalet statüsündeki Mısır'ı yönetme imtiyazı tanıdı. Öteki oğullarından Muazzam'ın hâkimiyet sahası Suriye'nin orta kısımları ile Ürdün ve Filistin bölgelerini kapsayacak iken, Cezire ve Kuzey Suriye mntıkları Eşref Musa'nın hudutlarını oluşturacaktı. İleride karşılıklı cepheleşecek olan kardeşlerin hareket alanlarını tespit eden bir özel sınırlar, Âdil'in ölümünü (1218)³⁴ izleyen dönemde de geçerliliğini korudu.³⁵ Fakat bu muvazene hâli, uyum ve sükûnet ortamı sayesinde değil, kesintili mücadele ve çarpışmalara rağmen devam etti. Muazzam emirlik hayatı süresince, Mısır'ın efendisi Kâmil için, çoğunlukla bir hasım ve tehdit unsuruydu. Aralarındaki güvensizlik, ikincisinin kardeşine karşı, Eyyübîlerin senelerdir savaşım içerisinde oldukları Haçlılara –altıncı seferlerinde- komuta eden Alman imparatorunun desteğini isteyebilecek boyutlardaydı. Kâmil'i, II. Frederick'ten yardımda bulunma garantisini almaya kıskırtan düşman, Muazzam idi.³⁶ Netice itibarıyla, kendileriyle birlikte eyaletlerini de karşı karşıya getiren ikili arasındaki çekişmenin sona ermesini ancak taraflardan birisinin ölümü mümkün kılabilirdi. Muazzam vefat edince (1227) mülkündeki toprakların vârisi oğlu Nâsır Davud oldu. Bu vaziyetle Dımaşk, sultan Kâmil adına hiç olmadığı kadar açık bir hedef durumundaydı. Nitekim kardeşi Eşref Musa ile menfaat birliğine varmak ve ardınca bölgeyi ihata etmek suretiyle, Muazzam idaresindeki dokuz yıl zarfında korku uyandıran eyaleti teslim almıştı. Nâsır Davud'un vilayeti, amcalarının ortak saldırısı karşısında uğraştırıcı bir direnç sergilemeksizin düşmüştü. Galip taraflarla yaptığı anlaşma mucibince, Kerak, Şevbek ve havalisi kendisine terk edildi. Eyyübî tarihinin pek çok kesitinde kuşatmalarla maruz kalan Dımaşk'ın yeni yönetiminin ise, doğudaki topraklarını Kâmil'e devretmek kaydıyla, Eşref Musa'da kalması kararlaştırıldı.³⁷ Yine de, daha öncesinde olduğu gibi, hanedan içi bir çatışmanın sonucuna göre şekillenen bu dağılımın ömrü de, gemlenemeyen ilhak tutkuları yüzünden kısılacaktı.

Eşref Musa ile Kâmil'in aşağı yukarı yarım sene arayla vaki olan ölümleri, anlaşmazlıklar, kırıklar ve hizipleşmelerle damgalı bir kuşağın devrini bitiriyordu. Eyyübî Suriye'si, fetret bunalımı yaşamaksızın gene aynı aileden İsmail'in, hükûmeti çabucak ele

²⁷ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 175, 178.

²⁸ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 178.

²⁹ Ebu Şâme, *Kitab-ı Ravzateyn*, c. IV, s. 252-3; İbnü'l-Verdi, *Tetimmetu'l-Muhtasar*, c. II, s. 167.

³⁰ Abdurrahman bin İsmail Ebu Şâme, *Zeyl-i Ravzateyn (Terâcimü Ricâli'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi)*, c. V, (nşr. İbrahim Şemseddin), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 25.

³¹ Ebu Şâme, *Kitab-ı Ravzateyn*, c. IV, s. 260-1.

³² İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb*, c. III, s. 91-108.

³³ İbnü'l-Furât, *Târîh-u İbnü'l-Furât*, c. IV/II, s. 176-8.

³⁴ Ebu Şâme, *Zeyl-i Ravzateyn*, c. V, s. 168.

³⁵ Basuğuy, *Eyyübîler: el-Melikü's-Sâlih Dönemi*, s. 32-4.

³⁶ R. Stephen Humphreys, "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenth Century", *Mamluk Studies Review*, vol. II, 1998, s. 7.

³⁷ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 236, 240-1.

geçirmesine tanıklık etti. 1237'nin ortalarında vefat eden sabık hükümdar Eşref Musa'nın kardeşi olan İsmail, Dimaşk'ın hâlihazırda meliki idi. Dolayısıyla Kâmil'in, ölümünden (1238)³⁸ biraz evvel ve yeğeni Nâsır Davud ile beraber şehre yönelik gerçekleştirdiği muhasaranın muhatabı da kendisiydi. Savunucuların kuşatma saldırısını püskürtemeyişi sonucunda, saltanat ortaklarının âdeta kapışma sahasına dönen Dimaşk, bir kez daha, hücum eden tarafça zapt olundu. Buna mukabil Ba'albek ve Busrâ, Kâmil'in, mağlup kardeşi İsmail'e verdiği avuntu payıydı.³⁹ Âdil'in oğullarının karıştığı bu son kavgayı, yakın gelecekte, bu defa ahfadı arasında ortaya çıkacak olan saltanat rekabeti izleyecekti.

Kabile ilkelerinden mülhem Eyyübî nizamı, her geçen nesilde yoğunlaşan -ve bir yandan da hanedan değerlerini içten içe kemiren-sarsıntuları engellemede güdük kalıyordu. Toprak ve yetki dağıtım sistemi, düzenin temel bir bileşeniydi. Lakin bu yerleşik uygulama, her an bir anarşi ve kargaşaya zemin hazırlama gibi sakıncalarla yüklüydü. Yaptırım gücü yüksek bir egemenin yoksunluğu, işaret edilen olasılığın vukuunda, soydaşları uzun süreli gerginliklerle yıpratın buhranı yatıştırabilecek bir otoriteden mahrum olmak demektir. Üstelik böyle bir mahrumiyet, Eyyübî militarizmini diri tutan özel bir motivasyon olarak "inançsızlarla" savaşma ülküsünün zayıflaması yönündeki, daha az travmatik olmayan bir vaziyetle yuma yüzü getirebiliyordu. Kâmil'in kardeşine karşı ittifak arama çerçevesinde bir Haçlı imparatoru ile görüşebilmesi ve muhtevası itibarıyla benzer olayların müteakip dönemlerde tekrarlanması, münhasıran Salahüddin zamanındaki, din uğruna mücadele etme idealinin iflasını bildiriyordu. Sanyoruz ki, emirlikler arasındaki, en kritik anlarda dahi bir arada toplanmalarına mâni olan kopukluk, açık bir derecelendirmeyi tanımlayabilecek hiyerarşik bir yapının olmayışıyla doğrudan bağlantılıydı. Mısır'daki taht sahibinin siyasal ve askeri açıdan, genellikle, ötekiler karşısında somut ve statüsel bir baskınlığı vardı. Ancak aynı ağırlığın, mutlak ve daimî anlamda, hegemonik bir karşılığı yoktu. Bu, hiyerarşi eksikliğiyle -yahut belirsizliğiyle- ilintili olarak, eyaletleri yönlendiremeyen ve ister istemez aralarındaki ayrışmaları da gideremeyen, cılız bir üstünlüktü. Lüzumsuz bir hatırlatmadır ki, Eyyübî varlığını hastalandıran söz konusu öğeler (zayıf liderlik, hiyerarşi noksanlığı ve olabildiğince eşitlikçi bir statü ve taksimat sistemi) kabile ikliminde yetişiyordu.

Salih Eyyüb'un, üzerinde durulan hanedan teamüllerine aldırış etmeyen, köktenci teşebbüslerle dolu sultanlığı, tam manasıyla bir kopuşu simgeler. Kuşkusuz onun, devlet geleneklerini hiçe sayan yönüyle öncellerinden farklılaşan politik kişiliği, veliahtlık döneminden itibaren karşılaştığı hadiselerle şekillenmeye başlamıştı. Babası sultan Kâmil tarafından taht vârisi seçilmek gibi bir avantajla yükselen konumu, aleyhinde yapılan propaganda ile düşüşe geçmişti. Veliahtlıktan ve Mısır'dan uzaklaştırılmasına, devşirdiği memlûkleri vasıtasıyla, babasının idaresini darbe ile sonlandıracağı doğrultusundaki şayialar yol açtı. Gayet tedirgin edici içerikteki ithamları göz önünde bulunduran Kâmil, hükümdarlık haklarının mirasçısı olarak belirlediği Salih Eyyüb'un bu imtiyazını iptal etti. Onun azledilmesi üzerine münhal durumdaki veliahtlık koltuğu, Kâmil'in tayin ettiği öteki oğlu (II. Âdil) ile dolduruldu.⁴⁰ Salih Eyyüb adına, mevzubahis olayın, Eyyübî sultanlığına ulaşmayı ciddi oranda zorlaştırdığı muhakkaktı. Öte taraftan, saltanat yürüyüşünü sekteye uğratan bu talihsiz gelişmeye rağmen, babasının talimatıyla -ve aslında tanıdığı da bir fırsatla- ülkenin Mezopotamya'daki topraklarına gönderilmesi,⁴¹ tümüyle saf dışı bırakılma olarak yorumlanabilecek bir cezalandırma değildi. Zira eninde sonunda ele

geçireceği Mısır tahtına uzanan yolculuğunun başlangıç noktası, birikim kazandıran Mezopotamya bölgesi olacaktır.

Veliaht değişimi, Eyyübî memleketini yeniden harp alanına çevirecek olan kardeşleri, kendiliğinden, birbirlerinin doğal rakibi yapmıştı.

Sultan Kâmil hayatta iken filizlenen bu rakiplik hâli, otoritesini diğerine dikte etme hırslarını dizginleyebilecek yegâne kişi olan mezkûr hükümdarın vefatıyla, düşmanlığa evrilmeye hazırды. Gerçekten de Salih Eyyüb, babasının ardından, hareket alanını ertelemeksizin Kahire istikametinde genişletme eğilimiyle, böyle bir savaşıma teşne olduğunu gösterdi. Henüz 1239 senesinin ilk aylarında, Dimaşk etkinlik sahasına katılmıştı. Çok geçmeden, gerisinde vekili sıfatıyla oğlu Muğis Ömer'i bırakarak, saltanatı teslim almasına dair çağrılarını da teşvikiyle Mısır seferine kalkıştı. Fakat kardeşi II. Âdil'in tahtını amaçlayan ilerleyişi, kendisinde ve ordusunda umutsuzluğa neden olacak kötü bir sürprizle durdu. Tarafına ulaşın, sefer gerekçesiyle ayrıldığı Dimaşk'ın amcası İsmail'in kontrolüne geçtiği haberi, askerleri arasında da yayılınca birliğin dağılması önlenemedi ve doğal olarak ordunun ilerleyişi sürdürülemedi. Nablus civarında, çaresizlik içinde kalan Salih Eyyüb'un, Kerak hâkimi olan kuzeni Nâsır Davud ile yollarının kesişmesi, tümüyle aleyhine gelişen gidişatı tersine döndürdü. Aslına bakılırsa bu karşılaşma bile, ilk aşamaları itibarıyla, kuzeni tarafından yakalanılmış ve hatta bir süreliğine Kerak'ta alıkonulmuş olmasından ötürü pek memnun edici sayılmazdı. Bunun yanı sıra Nâsır Davud, biraz sonra, birtakım beklentilerle ve çıkarlarına daha uygun olacağı sanısıyla II. Âdil'e karşı desteklemeyi kararlaştırdığı Salih Eyyüb'u serbest bıraktı ve peşinden onunla, belirlenen ittifak şartları üzerine ahitleşti.⁴² Şaşırtıcı bir biçimde, bu sıralarda Mısır'dan gelen bir havadis, kısa bir müddet evvel talihsizliklerle boğuşan Salih Eyyüb'a, herhangisi bir askeri kıtaya veya müttেকে ihtiyaç duymaksızın, kardeşinin tahtına kurulabileceğini müjdeledi. Oyun ve eğlenceye olan iptilasından başka devlet adamlarına yönelik kayıtsızlığıyla da, etrafındakileri bezdirdiği anlaşılan II. Âdil, kızgınlıklarını üzerine çektiği seçkin bir muhalif grup tarafından tutuklanmış ve akabinde hapsedilmişti. Sultansız vaziyetteki taht için, Kahire'yi fikir ayrılığına düşüren iki namzetten biri Salih Eyyüb, öteki ise amcası İsmail idi. Nihayetinde ismi üzerinde uzlaşmaya varılan⁴³ birincisi, davet edildiği Mısır'a gelerek ülkenin yeni meliki oldu (1240).

Geç devrin Eyyübî dünyasında, -öncekilere ihlal etmekten kaçındığı- yazısız hanedan kurallarını çiğneyen olaylar sahnelendi. Aşına olunmadık bir dizi gelişme, rastlantı olarak açıklanamayacak surette, Salih Eyyüb zamanında meydana gelmiş daha doğrusu getirilmişti. Onun dönemine kadar aile yahut sülale mensupları arasında çıkan pek çok savaşa karşın, hiçbir Eyyübî asilinin uğradığı bir suikast sonucu katledildiği işitilmezken, kendisinin gözetimi sırasında siyasi cinayete kurban giden II. Âdil, bu bağlamda bir istisna oluşturuyordu.⁴⁴ Bu dramatik vakayla ilgili aktarımda, öldürme talimatının bizzat tarafından verilmesi hususu kısmen karanlıkta kalsa da, maktul kardeşinin, Şevbek'e nakledilmeyi içeren emrini reddetmesinin ardından katledilmesine ve ayrıca suikastçılarla görüşmelerine dair malumatlar ışığında,⁴⁵ cinayette dahlinin olmadığına inanmak zordur. Böylelikle ilk kez Eyyübülerden bir egemen, politik dürtülerle, kan bağı bulunan -ve üstelik en yakınlarından- birisini ortadan kaldırma usulünü tatbik etmişti.

Denetim altına alınan bir bölgeyi, yönetme hakkını bir soydaşa devrederek özerkleştirmek yerine doğrudan sultana tâbi bir naibe aktarmak üzere merkezin yörüngesine çekmek, Salih Eyyüb

³⁸ Eşref Musa ile Kâmil'in vefatları ve Dimaşk idaresinin İsmail tarafından devralınması hakkında bkz. Ebu Şâme, *Zeyl-i Ravzateyn*, c. V, s. 253-5; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 262-3.

³⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, c. XXII, s. 347.

⁴⁰ Basuğuy, *Eyyübiler: el-Melikü's-Sâlih Dönemi*, s. 38, 45-6.

⁴¹ Gibb, "The Aiyûbids", s. 705.

⁴² Ebu Şâme, *Zeyl-i Ravzateyn*, c. V, s. 257, 259; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 266-9.

⁴³ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb*, c. V, s. 262-4.

⁴⁴ Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", *DİA*, c. XII, İstanbul, 1995, s. 23.

⁴⁵ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurûb*, c. V, s. 379-80. Muasır bir tarihçi olmayan Nüveyri'nin olayla ilgili kayıtlarında görece daha kesin bilgiler mevcuttur bkz. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fütûni'l-Edeb*, c. XXIX, (thk. Necib Mustafa Fevvez - Hikmet Keşli Fevvez), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 213-4.

devriminin bir başka uygulamasıydı. Seleflerinin aksine, sınırlarına katılan bir toprak parçasıyla ilgili yetkiyi, ne yakın ne de uzak akrabalarından birine başışlama niyetindeydi. Dımaşk'ı, karşısında giderek güçsüzleşen amcası İsmail'den kurtardığında, kuruluştan beri hanedanın ayrı ve özel bir ehemmiyet atfettiği bu vilayetin idari sorumluluğunu, kendisine bağlı bir vekiline (Muineddin bin Şeyhu'-Şüyüh) yükledi.⁴⁶ Keza Nâsır Davud'un erkek evlatları arasında çıkan kargaşa neticesinde, hiçbir zahmete katlanmaksızın mülkiyetine geçen Kerak ve Şevbek'in yönetsel işlerini de, nesebinden veya sülalesinden birine tevdi etmedi. Teslim olunmasıyla yaşadığı büyük sevinçten oldukça önemsedığı anlaşılabilir yerlerin idaresine, gene merkeze güdümlü bir naibini, Bedreddin Savabî'yi atadı.⁴⁷ Bu minval üzere, devletin rejimini konfederatif işleyişten merkeziyetçiliğe doğru kaydıran Salih Eyyüb'un başlattığı dönüşüm, sadece akrabalarına değil, aynı zamanda onları ekseriyetle birbirine düşüren hanedan geleneklerine karşı da açık bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir.

Belki konu hakkında, erkek çocuklarından çoğunun kendisinin sağlığında iken hayatlarını kaybetmelerinin, idari birimlere soydaş olmayan kimseleri tayin etmesinin bir sebebi olabileceği yönünde karşıt bir argüman serdedilebilir. Aktarımlardan öğrenebildiğimiz kadarıyla, Muğis Ömer, Melik Kahir ve Halil adı geçen Eyyübî hükümdarının, kendisinden önce vefat eden oğullarıydı. İçlerinde, ömrü, babası Salih Eyyüb'un ölüm haberini almaya yeten yalnızca Turanşah vardı. Dolayısıyla, söz konusu evlatların yaşam sürelerine bağlı olarak Salih Eyyüb tarafından daha alışıldık bir siyasal tutumun benimsenebileceği tartışması, varsayımsal ve tahmini olmanın ötesine geçemeyecektir. Üstün vasıflardan ötürü karakterini onayladığı ve derin bir muhabbet beslediği büyük oğlu Muğis Ömer'i veliahdı olarak seçtiğine dair kayıtlardan, hakikatte, Salih Eyyüb'un da aile egemenliğini sürdürme gayesinde olduğunu çıkarsamak mümkündür. Ne var ki bu, gözde saltanat varisinin genç yaştaki ölümüyle, hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir amaç olarak kaldı. Sonuçta, aradaki farklı planlamalara rağmen, Salih Eyyüb'un devletin yönetim tarzıyla alakalı nihai tasavvuru vasiyetiyle netleşmekteydi: Tahtın, mizacından pek de memnuniyet duymadığı oğlu Turanşah'a ve hanedanından herhangi bir kimseye bırakılmamasının yanı sıra halifenin hükmüne göre hareket edilmesini öğütledi.⁴⁸ Tek başına, dikkat çekilen telkini dahi, onun, genelde Eyyüboğullarına özeldi ise özümstedikleri -kabile kökenli- değerler sistemine ne denli aykırı olduğunu yansıtmaya yetmektedir.

Sonuç

Eğer kesin başlangıç, -Âdid'in ölüm senesi olan- 1171 olarak sabitlenirse, Turanşah'ın katli (1250) ile Mısır'daki fiili iktidarını bütünüyle ve yanı sıra zamanın Ortadoğu'sundaki ağırlığını da büyük ölçüde yitiren Eyyübî hanedanının, seksen yıl gibi, kimi modern öncesi imparatorlukların kuruluş veya başka bir deyişle, devletleşme periyodundan bile daha az, bir sürede miadını doldurduğu görülecektir. Görece çok süratli bir siyasi-askeri parlama ve çözümlenin, Ortaçağ'da -muhtemelen ortalama olmayan- bir insan ömrüne sığdırılması, mevzubahis hanedanın, araştırılmaya değer ilginç bir yönüdür. Nitekim buradaki çalışma da, işaret edilen tuhaflığın; Eyyübîlerin, yakın bir geçmişte yaşanan zirve çağından sadece birkaç on yıl uzaklaşmakla, yakalandıkları yıkım ve çöküntünün, tüm gerekçelerini değil ama başat olanını saptama denemesidir.

Bir kabile topluluğunun torunları olan Eyyübîleri, -bir devletin yöneticileri de yapan- bu sosyal yapının genelgeçer kanunlarının,

inkıza uğramalarına dolaysız bir etkide bulunduğu, mevcut incelemenin elde ettiği asıl bulgudur. Diğer yünden, böyle bir sonuç, salt -yani herhangi bir komplike organizasyon içinde işlevsel kılınmayan- kabile normlarını değersizleştirmeye dair bir iddia taşımaz. Tarihsel kıymete haiz, pek çok azametli devletin -ve çoğu kere ordunun da- kurucularını yetiştirmesiyle, kabile, bu anlamdaki potansiyeli yadsınmaz bir sosyal yapı olarak gözüktür. Lakin, en azından Eyyübî örneği, aynı kabilenin, fazlasıyla sade bir toplumsal örgütlenme içinde işe yarayabilecek olan ilkelerinin, çok daha az basit olan bir politik sistemde, üst düzey yetke sahipleri arasındaki nispeten karmaşık ilişkileri tanzim etme noktasında yetersiz kaldığını anlatır. Bu durum, yalınlığın giderek kaybolmaya yüz tuttuğu bir ileri safhanın, kabile kurallarının elverişliliğine getirdiği bir sınırlama olarak da yorumlanabilir.

Bitirirken, tıpkı çok boyutlu sayısız tarihî olay için geçerli olduğu gibi, Eyyübî varlığının sona ermesinin de tek bir olgu ile açıklanamayacağını vurgulamak, yerinde olacaktır. Çalışma bütününde, böyle bir düşüncenin savunulmamasının yanı sıra akla gelmesine yol açabilecek ifadelerden de sakımlıdır. Bununla beraber, daha temel bir problem olarak, kabile öğretileri üzerine kurulu -ve aslında bu yönüyle, hanedan mensuplarını bir sorunlar sarmalı içinde hapseden- Eyyübî yasasının, tespit edilen öteki etkenlere kıyasla daha tahripkâr olduğu ileri sürülebilir.

⁴⁶ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurub*, c. V, s. 348-9. Salih Eyyüb döneminde Dımaşk'ın değişen statüsü için bkz. Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, s. 283-4; Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 79.

⁴⁷ Takıyüddin Ahmed bin Ali el-Makrizi, *es-Sülük li-Marifet Düvel el-Mülük*, c. I, (thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata), [el-Mektebetü'ş-Şamile], Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 440-1.

⁴⁸ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kurub*, c. VI, s. 98-100.

KAYNAKÇA**Temel Kaynaklar**

- Ebu'l-Fidâ, İsmail bin Ali; *el-Muhtasar fi Ahbarü'l-Beşer*, c. II, (nşr. Mahmud Düyyub), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Ebu Şâme, Abdurrahman bin İsmail; *Kitab-ı Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn: en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, c. IV, (nşr. İbrahim Şemseddin), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Ebu Şâme, Abdurrahman bin İsmail; *Zeyl-i Ravzateyn (Terâcimü Ricali'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi')*, c. V, (nşr. İbrahim Şemseddin), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- İbn Dokmak, Sarimüddin İbrahim; *el-Cevherü's-Semîn fi Siyeri'l-Mülük ve's-Selâtin*, c. I-II, (thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali), Alemü'l-Kütüp, Beyrut, 1985.
- İbn Hallikân, Ebu'l Abbas; *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, c. II-III-VII, (thk. İhsan Abbas), Dârü Sâdır, Beyrut, 1972.
- İbn Vasıl, Cemaleddin Muhammed bin Salim; *Müferricü'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyüb*, c. I, (thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl), Kahire, 1953; c. II, (thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl), İskenderiye, 1957; c. III, (thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl), İskenderiye, 1960; c. V, (thk. Hüseyin Muhammed Rebia – Said A. Aşûr), Kahire, 1975; c. VI, (thk. Ömer Abdusselam Tedmüri), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2004.
- İbnü'l-'Adîm, Kemaleddin Ebu'l-Kasım; *Zübdetü'l-Haleb min Târihi Haleb*, (thk. Halil Mansûr), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- İbnü'l-Esir, eş-Şeybânî el-Cezerî; *Târihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye*, (thk. Abdülkadir Ahmed Tuleymat), Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1963.
- İbnü'l-Furât, Nâsirüddin Muhammed; *Târih-u İbnü'l-Furât*, c. IV/I, (nşr. Hasan Muhammed eş-Şemâ'a), Matba'at-ü Haddad, Basra, 1967; c. IV/II, (nşr. Hasan Muhammed eş-Şemâ'a), Dâru Tıbbâ't-ü Hadîs, Basra, 1969.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddin Ömer; *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer (Târihu İbni'l-Verdî)*, c. II, (thk. Ahmed Rıfat Bedrâvî), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1970.
- Kalkaşendî, Ahmed bin Ali; *Subhu'l-A'şâ fi Sinaâti'l-İnşâ*, c. III, (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Makrizî, Takıyüddin Ahmed bin Ali; *es-Sülûk li-Marifet Düvel el-Mülük*, c. I, (thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata), [el-Mektebetü's-Şamile], Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed bin Abdülvehhâb; *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, c. XXIX, (thk. Necib Mustafa Fevvaz – Hikmet Keşli Fevvaz), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer; *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yân*, c. XXI-XXII, (thk. İbrahim Zeybek), Risaletü'l-Alemiyye, Beyrut, 2013.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman; *Târihu'l-Hulefâ*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Matba'atü's-Saâde, Kahire, 1952.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman; *Hüsnü'l-Muhâdara fi Târihi-i Mısır ve'l-Kâhire*, c. I-II (c. I-1967, c. II-1968), (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire.
- Zebidî, Murtazâ; *Tervihu'l-Kulûb fi Zikri Mülûki Benî Eyyüb*, (thk. Salâhaddin el-Müneccid), Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid, Beyrut, 1983.

Araştırma-İnceleme Eserleri

- Alenezi, Musaed Jaber; *Political and Economic Relations between the Ayyubids and the Bahri Mamluks and the Ashraf of Hijaz, 567-784 A.H./1171-1382 A.D.*, Unpublished Phd Thesis, University of Leicester, 2017.
- Basuğuy, Bedrettin; *Eyyübiler: el-Melikü's-Sâlih Dönemi*, Sıyer Yayınları, İstanbul, 2017.
- Becker, C. H.; "Eyyübiler", *İA*, c. IV, Eskişehir, 2001, ss. 424-429.
- Bedrosian, Robert; "Shaddadids", *Dictionary of the Middle Ages*, vol. XI, 1988, ss. 217-218.
- Biebuyck, Daniel P.; "On the Concept of Tribe", *Civilisations*, vol. 16, No. 4 (1966), ss. 500-515.
- Bosworth, C. E.; "Rawwâdids", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. VIII, Leiden, 1995, ss. 469-470.
- Bosworth, C. E.; "Shaddâdids", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. IX, Leiden, 1997, ss. 169-170.
- Cahen, Claude; "Ayyûbids", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. I, Leiden, 1986, ss. 796-807.
- Chelhod, Joseph; "Kabîla", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. IV, Leiden, 1997, ss. 334-335.
- Ehrenkreutz, Andrew S.; *Saladin*, State University of New York Press, Albany, 1972.

- Gellner, Ernest; "Tribalism and the State in the Middle East", in *Tribes and State Formation in the Middle East*, Berkeley: University of California Press, 1990, ss. 109-126.
- Gibb, Hamilton A. R.; "The Rise of Saladin, 1169-1189", *A History of the Crusades*, vol. I, The University of Wisconsin Press, 1969, ss. 563-589.
- Gibb, Hamilton A. R.; "The Aiyübids", *A History of the Crusades*, vol. II, The University of Wisconsin Press, 1969, ss. 693-714.
- Holt, P. M.; *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Hourani, Albert; "Conclusion: Tribes and States in Islamic History", in *Tribes and State Formation in the Middle East*, Berkeley: University of California Press, 1990, ss. 303-311.
- Humphreys, R. Stephen; *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193-1260*, State University of New York Press, Albany, 1977.
- Humphreys, R. Stephen; "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenth Century", *Mamluk Studies Review*, vol. II, 1998, ss. 1-17.
- Humphreys, R. Stephen; "Eyyübi Konfederasyonunun Kökenleri", *Selahaddin'in Mirası*, (çev. Serdar Şengül - Bilal Öztunç), Avesta Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 107-171.
- Lapidus, Ira M.; "Tribes and State Formation in Islamic History", in *Tribes and State Formation in the Middle East*, Berkeley: University of California Press, 1990, ss. 25-47.
- Lecerf, J.; "'Ashîra", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. I, Leiden, 1986, ss. 700.
- Lindholm, Charles; "Kinship Structure and Political Authority: The Middle East and Central Asia", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 28, No. 2, Apr. 1986, ss. 334-355.
- Minorsky, Vladimir; *Studies in Caucasian History*, Cambridge Oriental Series No. 6, Taylor's Foreign Press, London, 1953.
- Ross, E. Denison; "Şeddâd", *İA*, c. XI, Eskişehir, 2001, ss. 381-382.
- Sahlins, Marshall D.; *Tribesmen*, Prentice-Hall, New Jersey, 1968.
- Şeşen, Ramazan; "Eyyübîler", *DİA*, c. XII, İstanbul, 1995, ss. 20-31.
- Tapper, Richard; "Tribe and State in Iran and Afghanistan: An Update", *Etudes Rurales*, No. 184, Juillet-December 2009, ss. 33-46.
- Tomar, Cengiz; "Revvâdîler", *TDV*, c. XXXV, İstanbul, 2008, ss. 36-37.

EXTENDED ABSTRACT

It is widely accepted that the Ayyubid family descend from the Rawwâd tribe. Hence, this dynasty's members who founded a vigorous state in the late Middle Ages were descendants of a tribe community. In the studies about Ayyubids, their tribe origins are referred to commonly and relatively detailed or undetailed manner. Some researchers stressed the family's tribe background in regard to shaping Ayyubid's administration organization. Also, attention is drawn to impacts of such origin on the dynasty's state-making. In this article, the mentioned problematic is tackled and attempted to add a new dimension to the discussion. Firstly, it focused on understanding the nature of tribal living in general terms. In this framework, some basic principles of tribal order were determined. It has been ascertained that elements such as weak leadership, common responsibility, egalitarian mindset, nepotism, collective consciousness and action come to the fore. Subsequently, it was concentrated on the determinant issue of the same tribal values on Ayyubid political structure. As indicated by some phenomena and specific events, it was concluded that parallelism may be established between administrative attitudes of the Ayyubid ruler and tribal norms. As for the essential argument of this examination, the mentioned tribal norms have both positive and negative impacts on Ayyubid state organization. Starting with Saladin who is the founder of the state, members of the dynasty were appointed to high-ranking offices. Like high-ranking offices, administrative units of the country were shared out among close relatives and cognates. The administrative rights of principalities were distributed to sons, brothers and/or nephews of the current sultan. A similar right and power sharing took place in almost all government change. Thus Ayyubids created a sovereignty based on lineage. On the other hand, the phenomenon of strong leadership began to disappear after the death of Saladin. After that time, there was no obvious difference among the Ayyubid rulers in terms of status and hierarchy. By this organization manner, the state evoked the tribal system and gradually began taking the form of confederative. However, this kind of structuring became one of the basic reasons for the dissolution of the Ayyubid political system. Every distribution of powers and rights resulted in endless dynasty wars among the relatives, particularly brothers. The Ayyubid law, based on the tribe codes, was insufficient for finding a way to solve the crises set against members of the dynasty. These crises began to occur intensively during the reign of Saladin's sons. Saladin, in the manner of tribal sharing, divided lands under the control of the dynasty among his sons and close relatives. Yet, this division that he left as a legacy, lost validity shortly after his death. The ambitions of his sons to extend their domain led to the outbreak of wars among them. With the special borders which emerged at the end of this process, the mentioned division was cancelled. Adil was Saladin's brother and ascended to the throne of Ayyubid in the wake of fierce battles, following the same tradition. In a similar way, he distributed the strategic principalities to his sons. After his death, the dynasty drifted into a deep chaos again. Indeed, Ayyubids began to seriously get exhausted because of dynastic wars. In conclusion, the political structure of the dynasty was eroded by the state traditions that were inspired by the tribal value system. During the reign of Salih Ayyub who is Adil's grandson, he adopted administrative attitude contrary to this state tradition. Contrary to his predecessors, Salih Ayyub did not appoint his relatives as province rulers. In other words, he did not adopt nepotism which was one of situated practices of Ayyubids. Moreover, he took care of excluding members of the dynasty from his administrative system. As a matter of fact, Salih Ayyub bequeathed that neither his son (Turanshah) nor someone from the dynasty would be enthroned after his death. Nevertheless, Salih Ayyub's revolutionary practices did not work for the continuity of the state. The *de facto* dominance of the Ayyubids came to an end shortly after he died. Many reasons can be put forward for the collapse of the Ayyubid administration structure. According to the findings of the present examination, tribal principles have an important place in Ayyubid policy. It is an undeniable truth that the role of aforesaid principles had an impact on the formation process and even the politic-military success of many states in history. In this context, the Ayyubids were no exception too. However, it seems that tribal norms have negative effects to eroding of the administration organization in some instances like the Ayyubid case. As a result, tribal background may have occasionally been detrimental to the continuity of the state.